

1. تا قبل از رمز گشایی خط میخی و کاوش های باستان شناسی مورخان ایرانی بر چه اساسی تاریخ ایران عهد باستان را می نوشتند؟
2. مورخان ایرانی بر پایه ترجمه خدای نامه ها و داستانهای شاهنامه تاریخ عصر باستان به چند دوره تقسیم کرده اند؟

درس ۷ مطالعه و کاوش در گذشته های دور

3. امروزه کدام سلسله ها به عنوان دوران افسانه ای تاریخ ایران شناخته می شود؟
4. تاریخ بسیاری از اقوام و جوامع کهن از جمله تاریخ ایران با چه چیزی آغاز می شود؟

در این درس، با مطالعه پیشینه تحقیقات علمی و منابع پژوهش تاریخ ایران دوره باستان، انتظار می رود گونه های مختلف منابع پژوهش در تاریخ ایران باستان را شناسایی و دسته بندی کنید و اهمیت و اعتبار هر دسته را بسنجید.

1 باستان را می نوشتند. در واقع، نوشته های آنان، ترکیبی از افسانه و واقعیت بود. (این مورخان، تاریخ عصر باستان را به چهار دوره تقسیم می کردند (به نمودار خط زمان زیر نگاه کنید). مطالب مربوط به سلسله های پیشدادیان و کیانیان آمیخته با افسانه های کهن بود؛ درباره اشکانیان مطالب، بسیار کم و محدود به بعضی اسامی بود؛ ولی در خصوص ساسانیان اطلاعات تاریخی قابل توجهی وجود داشت) 2

پیشینه پژوهش در تاریخ ایران باستان
الف - آگاهی تاریخی آمیخته با افسانه: ایرانیان تا دو قرن پیش و قبل از رمز گشایی و خوانده شدن خط میخی و آغاز کاوش های باستان شناسی، آگاهی و درک محدودی از تاریخ و تمدن باستانی خود داشتند. تا آن زمان مورخان ایرانی بر پایه ترجمه خدای نامه های متعلق به دوران ساسانی و نیز داستان های شاهنامه فردوسی، تاریخ ایران در عهد

پیشدادیان

کیانیان

اشکانیان

ساسانیان

5. نظریه اسطوره شناسان، مورخان و محققان درباره محتوای افسانه ها چیست؟

افسانه کیومرث

معنای داستان یا سرگذشت خیالی و غیر واقعی به کار می روند. اسطوره شناسان، مورخان و دیگر محققان درباره اینکه محتوای افسانه ها به کلی غیر واقعی است یا نه، اتفاق نظر ندارند. (بیشتر آنان بر این عقیده هستند که افسانه ها بر اساس واقعیت های تاریخی ساخته شده اند، اما با گذشت زمان تغییر کرده و به شکل افسانه و اسطوره درآمده اند) 5

تاریخ و افسانه

3 (امروزه دوران سلسله های پیشدادیان و کیانیان به عنوان دوره افسانه ای (اساطیری) تاریخ ایران شناخته می شود.)
4 (تاریخ بسیاری از اقوام و جوامع کهن، از جمله تاریخ ایران زمین، با افسانه و اسطوره آغاز می شود.)
مانند افسانه، قصه، داستان و اسطوره، گرچه هر یک معنای خاص و ریشه لغوی خود را دارند، اما تقریباً همگی به

فعالیت ۱

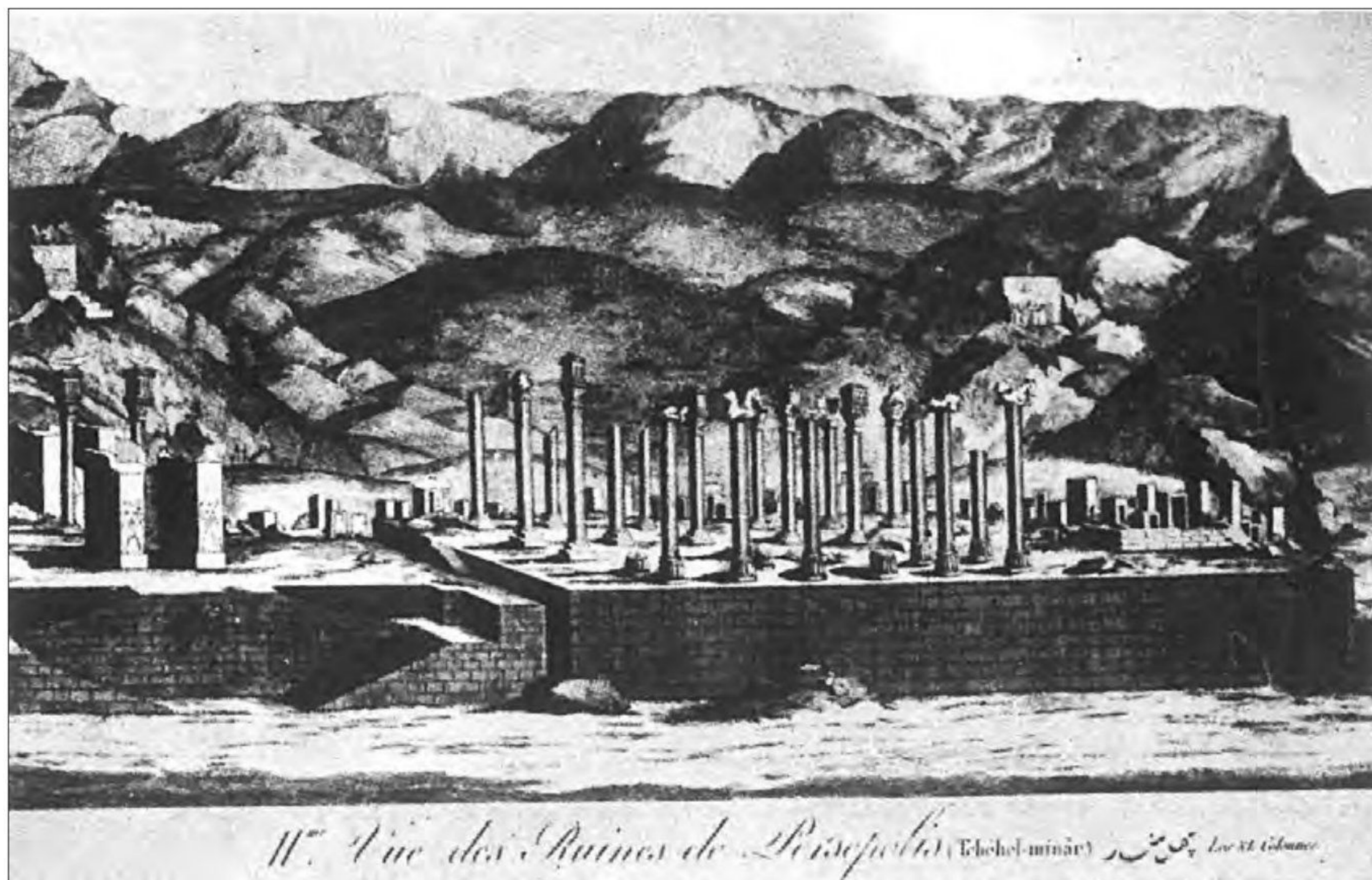
به پنج گروه تقسیم شوید و هر گروه با استفاده از مجموعه قصه های شاهنامه، یکی از داستان های زیر را خلاصه و آن را در کلاس گزارش کنید و بگویید هر یک از این داستان ها، متعلق به کدام یک از دوره های نمودار بالا است. ۱- داستان جمشید؛ ۲- داستان ضحاک ماردوش؛ ۳- داستان کاوه آهنگر؛ ۴- داستان سیاوش؛ ۵- داستان رستم و سهراب.

1. درک و شناخت مورخان تا دویست سال پیش از تاریخ ایران در دوره باستان چگونه بود؟
2. چه عواملی نقش به سزایی در توجه و گرایش مورخان به تاریخ ایران باستان در دو قرن اخیر داشت؟
3. در کدام دوره تمایل و علاقه اروپاییان برای مسافرت به کشور ما و شناخت تاریخ و فرهنگ ما دو چندان شد؟

به هر حال، عموم مورخان تا دویست سال پیش، در میان سلسله‌های حکومتی ایران باستان، تنها از تاریخ ساسانیان² اطلاع و شناخت نسبتاً در خور توجهی داشتند و سلسله و شاهان اشکانی را تا حدودی می‌شناختند، اما چندان شناختی از سلسله‌های ایلام، ماد و هخامنشیان نداشتند و پادشاهان بزرگی چون کورش و داریوش هخامنشی را³ به درستی نمی‌شناختند؛ از این‌رو، پارسه یا پرسه پلیس، پایتخت هخامنشیان را به جمشید، پادشاه افسانه‌ای ایران، نسبت می‌دادند و این مکان تاریخی را تخت جمشید می‌نامیدند. آنان همچنین پاسارگاد، پایتخت کورش را به حضرت سلیمان پیامبر منسوب می‌کردند و آرامگاه بنیان‌گذار سلسله هخامنشی را قبر مادر حضرت سلیمان می‌شمردند.¹

ب - آگاهی تاریخی متکی به پژوهش و کاوش‌های جدید: در دو قرن گذشته توجه و علاقه به تاریخ ایران در عهد باستان به‌طور چشمگیری افزایش یافت و شمار زیادی از باستان‌شناسان و مورخان ایرانی و غیر ایرانی، تحقیقات گسترده‌ای را درباره تاریخ ایران در دوره باستان آغاز کردند. آگاهی‌های تاریخی تازه‌ای که در نتیجه خوانده شدن خط‌های باستانی و کاوش‌های باستان‌شناسی به‌دست آمد، نقش بسزایی در توجه و گرایش این گروه از محققان به تاریخ آن دوره داشت².

پیشینه تحقیقات جدید درباره تاریخ ایران باستان: در دوره صفویه، تمایل و علاقه اروپاییان برای مسافرت به کشور ما و شناخت تاریخ و فرهنگ آن، دو چندان شد³ در آن زمان، نویسندگان و محققان اروپایی به واسطه نوشته‌های هرودت و سایر مورخان یونانی و رومی عهد باستان، اخبار و آگاهی قابل توجهی درباره سلسله‌ها و شاهان ایران در دوره باستان در اختیار داشتند. به همین دلیل برخی از جهانگردان اروپایی که در دوران فرمانروایی صفویان به ایران آمدند، با کنجداوی زیاد در جست و جوی بناها و آثار تاریخی دوره هخامنشی به خصوص در فارس بودند. تعدادی از این جهانگردان از آثار مذکور گزارش و تصویر تهیه کردند.

● نقاشی بقایای تخت جمشید در سفرنامه شاردن (جهانگرد فرانسوی) که در زمان صفویه به ایران سفر کرد.

1. در کدام دوره و چرا اروپاییان بیشتری به عنوان جهانگرد، بازرگان و سفیر به کشور ما آمدند؟
2. در زمان محمد شاه قاجار چه کسی موفق به خواندن خط میخی و سنگ نوشته داریوش هخامنشی در بیستون شد؟

3. چه زمانی علاقه اروپاییان به فعالیت های باستان شناسی در ایران بیشتر شد و کدام دولت اجازه حفاری و سپس امتیاز انحصاری کاوش های باستانی را در ایران به دست آورد؟

یک توضیح

حکایت نام گذاری خط میخی

کمپفر، یکی از جهانگردان آلمانی بود که در زمان صفویه به ایران سفر کرد و خاطراتش از این سفر را در کتابی با عنوان «سفرنامه کمپفر» نوشت. او نیز همانند بسیاری از جهانگردان اروپایی علاقه مند بود از آثار و مکان های تاریخی کشور ما دیدن کند. از این رو، به تخت جمشید رفت و گزارشی از این مکان باستانی تهیه و در سفرنامه خویش نگاشت. کمپفر خطوط سنگ نوشته های هخامنشی در تخت جمشید را به میخ تشبیه کرد و آنها را خط میخی نامید.

1) با گسترش روابط سیاسی و اقتصادی ایران و اروپا در دوره قاجاریه، اروپاییان بیشتری به عنوان جهانگرد، بازرگان، سفیر، باستان شناس و ... به کشور ما آمدند و رمز به روز بر تعداد بازدیدکنندگان خارجی از آثار و مکان های تاریخی بخصوص تخت جمشید، پاسارگاد و شوش افزوده شد. بدین گونه، کم کم زمینه برای انجام کاوش های باستان شناسی در ایران فراهم آمد. در زمان محمدشاه قاجار یک افسر انگلیسی به نام سر هنری راولینسون^۱ موفق به خواندن خط میخی شد و سنگ نوشته داریوش هخامنشی در بیستون را ترجمه کرد^۲ (با خوانده شدن خط میخی، علاقه اروپاییان به فعالیت های باستان شناسی در ایران بیشتر شد و دولت فرانسه اجازه حفاری و سپس امتیاز انحصاری کاوش های باستانی را در سرتاسر ایران به دست آورد^۳). پس از آن بود که باستان شناسانی از فرانسه به کشور ما آمدند و در محوطه باستانی شوش به حفاری و کاوش مشغول شدند.

○ ارنست هرتسفلد در تخت جمشید

در سال ۱۳۰۶ ش، کاوش های باستان شناسی از انحصار فرانسویان خارج شد و باستان شناسان برجسته ای از کشورهای مختلف مانند ارنست هرتسفلد آلمانی^۲ و آرتور پوپ^۳ آمریکایی شروع به فعالیت کردند و دامنه کاوش های باستان شناسی وسیع تر شد. به تدریج، نسلی از باستان شناسان زبده ایرانی پرورش یافتند و شروع به کار کردند.

فعالیت ۲

به پنج گروه تقسیم شوید و با راهنمایی دبیر خود، هر گروه درباره زندگی نامه، آثار و خدمات علمی برجسته باستان شناسان زیر اطلاعاتی را در قالب پاورپوینت گردآوری و به کلاس ارائه کنید: ۱- عزت الله نگهبان؛ ۲- عیسی بهنام؛ ۳- علی سامی؛ ۴- یوسف مجیدزاده؛ ۵- صادق ملک شه میرزادی.

۱- Henry Rawlinson

۲- Ernest Herzfeld

۳- Arthur Pope

1. سه مورد از نتایج دستاوردهای کاوش‌ها و تحقیقات جدید درباره تاریخ ایران در عصر باستان را نام ببرید

به دنبال خوانده شدن خطوط کهن و انجام کاوش‌های باستان‌شناسی، تعدادی از پژوهشگران ایرانی و غیرایرانی پژوهش‌های مستقلی را درباره تاریخ ایران باستان به انجام رساندند.

ساسانیان بهتر و بیشتر شناخته شوند و امکان تشخیص تاریخ واقعی از افسانه، تا حدودی فراهم آمد. کاوش‌های باستان‌شناسی و پژوهش‌های جدید همچنین نشان داد که چندین هزار سال پیش از مهاجرت اقوام آریایی، ساکنان فلات ایران به یک‌جانشینی و کشاورزی روی آورده و تمدن نسبتاً پیشرفته‌ای را بنیان نهاده بودند. یکی دیگر از نتایج تحقیقات دو قرن گذشته، تقسیم‌بندی جدیدی بود که مورخان از تاریخ ایران در دوره باستان ارائه کردند.¹

دستاوردهای کاوش‌ها و تحقیقات جدید:

کاوش‌های باستان‌شناسی و تحقیقاتی که درباره تاریخ ایران در دوره باستان در دو دهه سال گذشته صورت گرفت، دستاوردهای گوناگونی داشته است. اگرچه بخشی از آثار تاریخی کشف‌شده در کاوش‌های باستان‌شناسی، به موزه‌های اروپا و آمریکا انتقال یافت، اما در نتیجه این کاوش‌ها، اطلاعات تاریخی بسیار ارزشمندی به دست آمد. این آگاهی‌ها کمک کرد تا سلسله‌های پادشاهی مادی تا

دوران پیش از تاریخ (از حدود ۱ میلیون تا ۵ هزار سال پیش)	دوران تاریخی (از ۵ هزار سال پیش تا کنون)				
	دوران پیش آریایی (۳۰۰۰ ق.م. تا حدود ۷۰۰ ق.م.)		دوران حکومت آریاییان (۷۰۰ ق.م. تا ۶۵۱ ق.م.)		
	ایلام	ماد	هخامنشیان	سلوکیان	اشکانیان

فعالیت ۳

نمودار صفحه ۶۲ را با نمودار بالا مقایسه و تفاوت‌های آنها را بیان کنید.

1. منابع تحقیق تاریخ به چند دسته تقسیم می شود؟
2. منابع دست اول به چند دسته تقسیم می شود؟
3. منابع غیر نوشتاری شامل چه چیزهایی میباشد؟ و حاوی چه اطلاعاتی هستند؟

بر جای مانده است. ابزار، ظروف، اشیا و بقایای بناهای مختلف مانند کاخ‌ها، آتشکده‌ها، پل‌ها، آب‌بندها و کاروانسراها که از روزگار ایران باستان باقی مانده است، منبع دست اول برای پژوهش در آن دوره به حساب می‌آیند.

این منابع، حاوی اطلاعات ارزشمندی درباره وضعیت اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی ایران باستان هستند و ابعاد مختلف دانش، فنون، مهارت‌ها و خلاقیت‌های ایرانیان را در این عصر آشکار می‌کنند. (3)

منابع تحقیق تاریخ ایران در دوران باستان

در درس اول خواندید که منابع تحقیق تاریخ به دو دسته (1) منابع دست اول یا اصلی و منابع دست دوم یا فرعی تقسیم می‌شوند. (1)

1- منابع دست اول

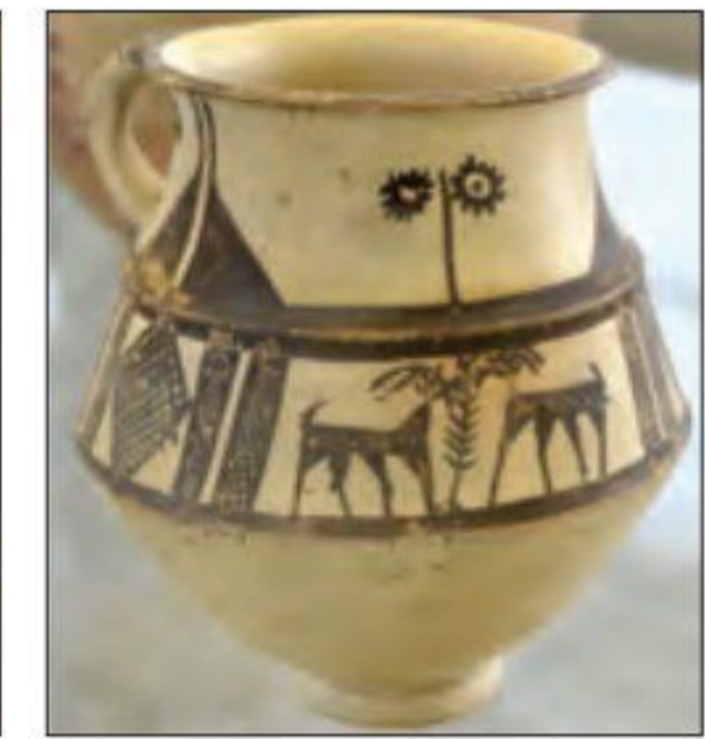
(2) منابع دست اول یا اصلی تاریخ ایران باستان به دو دسته منابع غیرنوشتاری و منابع نوشتاری، تفکیک می‌شوند. (2) الف- منابع غیرنوشتاری: این دسته از منابع (3) شامل تمامی آثار مادی و دست‌ساخته‌هایی می‌شود که از ایرانیان باستان

آثار و بناهای باستانی ایران

مستند تل آجری

بقایای کاخ اردشیر بابکان - فیروزآباد - استان فارس

نمونه‌ای از آثار سفالی و فلزی دوران باستان

فعالیت ۴

- الف - به نظر شما چرا آثار و اشیای متعلق به دوران پیش از تاریخ، نقشی کلیدی در شناخت این دوره دارند؟
- ب - به تصویر آثار و بناهای بالا به دقت نگاه کنید و با راهنمایی دبیر خود بگویید این آثار و بناها، حاوی چه اطلاعاتی درباره گذشته هستند؟
- پ - اشیا و ابزار باستانی چه اطلاعاتی درباره سازندگان و استفاده‌کنندگان این آثار در اختیار محققان قرار می‌دهند؟

1. منظور از منابع نوشتاری چیست و چند نمونه از برجسته ترین منابع نوشتاری تاریخ ایران در عصر داستان را نام ببرید
2. منابع نوشتاری تاریخ ایران در عصر باستان به چند گروه تقسیم می شوند؟
3. عمده ترین منابع نوشتاری غیر ایرانی تاریخ ایران در عصر باستان را چه نوشته هایی تشکیل می دهند؟

ب - منابع نوشتاری¹ منظور از منابع نوشتاری، تمامی² منابع نوشتاری تاریخ ایران در عصر باستان را می توان به دو نوشته هایی است که درباره رویدادهای تاریخی ایران در عهد باستان نگارش یافته اند و یا اینکه می توان از آنها اطلاعات و شواهد تاریخی به دست آورد. برجسته ترین منابع نوشتاری این دوره عبارتند از سنگ نوشته ها، گل نوشته ها، سالنامه ها و کتاب های تاریخی، ادبی، دینی و جغرافیایی¹

گروه نوشته های ایرانی و نوشته های غیر ایرانی طبقه بندی گردید² عمده منابع نوشتاری غیر ایرانی را کتاب های مورخان یونانی و رومی تشکیل می دهند که در صدر آنها، کتاب تاریخ هرودت قرار دارد. در تورات، کتاب دینی یهودیان نیز مطالبی درباره هخامنشیان و به خصوص کورش بزرگ وجود دارد.³

یک توضیح

کِسْتُنْفَن^۱ و پروکوپيوس^۲

در درس های قبل با برخی از مورخان یونان باستان مانند هرودت آشنا شدید. علاوه بر اینان، مورخان یونانی و رومی دیگری نیز در عصر باستان بودند که در آثارشان به تاریخ ایران پرداخته اند؛ از آن جمله اند کِسْتُنْفَن یونانی و پروکوپيوس رومی. کِسْتُنْفَن (گزنفون): او به عنوان مزدور در جنگ میان کورش کوچک و اردشیر دوم هخامنشی شرکت داشت. او شرح این جنگ را در یکی از آثارش نوشته است. کتاب دیگری با عنوان کورش نامه در شرح زندگی و کشورگشایی های کورش بزرگ بنیان گذار سلسله هخامنشی دارد که آمیخته با پند و افسانه است.

پروکوپيوس: نویسنده و مورخ رومی در اوایل قرن ۶ م. که علاقه مند به تاریخ نگاری و ثبت وقایع تاریخی به خصوص رویدادهای نظامی بود. او منشی یکی از سرداران روم بود و در جنگ های بسیاری، از جمله جنگ با ایران، شرکت کرد. کتاب او شامل چندین مجلد است که جلد های اول و دوم آن، اختصاص به جنگ های ایران و روم دارد. وی خود شاهد بسیاری از حوادثی بوده که در اثرش نقل کرده است.

۱- Xenophon

۲- Procopius

4. دلایل ضعف تاریخ نگاری در ایران باستان چه بود؟

فعّالیت ۵

با توجه به روابطی که میان ایران با یونان و روم در دوران باستان وجود داشته است، استدلال کنید که چرا مورخ و محقق نباید تمام نوشته های مورخان یونانی و رومی درباره ایران را بی چون و چرا بپذیرد؟

نگذاشته اند، اما به گفته هرودت، ایرانیان از شعور و آگاهی تاریخی بالایی برخوردار بودند⁴ (شاید یکی از دلایل ضعف تاریخ نگاری در آن دوره، این باشد که سنت شفاهی، بسیار مقبول تر و پسندیده تر از سنت کتابت بوده است. علاقه و عادت به حفظ سینه به سینه مطالب در قرن ها و حتی هزاره ها، لزوم ثبت و نگارش آنها را در درجه اهمیت کمتری قرار داده است)⁴

منابع نوشتاری ایرانی: اگرچه ایرانیان عصر باستان، همچون یونانیان و رومیان، در نوشتن کتاب های تاریخی موفق نبودند، اما شواهد و قرائن زیادی وجود دارد که نشان می دهد ثبت و ضبط وقایع و حوادث مهم، مورد توجه بوده است و دبیران مخصوصی به این کار اشتغال داشته اند؛ بنابراین، در ایران باستان، هرچند وضعیت تاریخ نگاری مانند یونان و روم مطلوب نبوده و مورخان بزرگی پا به عرصه

1. مهمترین منابع نوشتاری ایرانی در دوره هخامنشیان را نام ببرید؟

2. موضوع سنگ نوشته بیستون چیست؟

3. لوح‌های گلی پیدا شده در تخت جمشید چه اطلاعاتی را ارائه می‌دهند؟

4. محتوای سنگ نوشته شاپور یکم در کعبه زرتشت در نقش رستم چیست؟

- 1) (سنگ‌نوشته‌ها و لوح‌های گلی مهم‌ترین منابع نوشتاری ایرانی در دوره هخامنشیان هستند.)¹ پنج ستون از سنگ‌نوشته بیستون که در حقیقت گزارشی تاریخی محسوب می‌شود،² به شرح وقایع دوران آغازین فرمانروایی داریوش بزرگ و سرکوب شورش‌های نواحی گوناگون اختصاص دارد.)² سنگ‌نوشته‌های دیگری نیز از این پادشاه و دیگر شاهان هخامنشی وجود دارد که رویدادهای تاریخی را شرح می‌دهند.

● سنگ نوشته خشایارشا هخامنشی - شهر وان - ترکیه

اقتصادی و اجتماعی و تشکیلات اداری دوره هخامنشیان ارائه می‌دهند.³

از دوره ساسانی نیز تعداد زیادی سنگ‌نوشته بر جای مانده که رویدادهای تاریخی را گزارش می‌کنند. از آن جمله است

علاوه بر سنگ‌نوشته‌ها، در کاوش‌های تخت جمشید بیش از سی هزار لوح گلی به زبان ایلامی کشف شد که تاکنون حدود چهار تا پنج هزار از این لوح‌ها خوانده و ترجمه شده‌اند.³ (این لوح‌ها اطلاعات سودمندی درباره اوضاع

5. مهم‌ترین نوشته‌های تاریخی دوره ساسانی چه می‌باشد و موضوع آن چیست؟

📷 تعدادی از سنگ‌نوشته‌های دوره ساسانی

قصه‌های کهن بوده و مطالب راجع به دوره ساسانی در آنها با واقعیات تاریخی انطباق دارد.⁵ (6) در قرون نخستین هجری، مورخان مسلمان ایران، مانند طبری و دینوری، با استفاده از ترجمه‌های عربی از خدای نامه‌ها، تاریخ ایران باستان را نگاشتند.⁶ نوشته‌های این مورخان تا دوستان سال پیش همچنان منبع اصلی مطالعه و شناخت تاریخ ایران باستان به حساب می‌آید. متن اصلی خدای نامه‌ها و ترجمه عربی آنها از بین رفته و چیزی از آنها باقی نمانده است.

4) (سنگ‌نوشته شاپور یکم در کعبه زرتشت در نقش رستم که شرح جنگ‌های این پادشاه با رومیان را بازگو می‌کند.)⁴ همچنین در این دوره، کتاب‌هایی در موضوع‌های تاریخی، دینی، ادبی و جغرافیایی نوشته شده که برخی از آنها به جا مانده‌اند.⁵ (خدای نامه‌ها از مهم‌ترین نوشته‌های تاریخی دوره ساسانی به شمار می‌روند که بازگوکننده تاریخ عمومی سرزمین و مردم ایران از آغاز آفرینش تا اواخر حکومت ساسانی هستند. محتوای خدای نامه‌ها، آمیخته با افسانه و

6. در قرون نخستین هجری مورخان مسلمان ایران مانند طبری و دینوری چگونه اقدام به نگارش تاریخ ایران باستان کردند؟

1. منابع دست دوم شامل چه چیزهایی میباشد؟

این کتاب که در اواخر دوره ساسانی نوشته شده، شرحی آمیخته با افسانه درباره اردشیر یکم، بنیان‌گذار سلسله ساسانی است.

رساله‌ای کوچک به زبان پهلوی در موضوع جغرافیای تاریخی شهرهای ایران در دوره ساسانی

در دویست سال اخیر توسط مورخان، باستان‌شناسان و زبان‌شناسان ایرانی و غیر ایرانی نوشته شده است) 1

2- منابع دست دوم شامل انواع مختلفی از کتاب‌ها، مقاله‌ها، پایان‌نامه‌های تحصیلی و طرح‌های پژوهشی است که

فعالیت 6

به پنج گروه تقسیم شوید و با راهنمایی دبیر خود، هر گروه پنج منبع دست دوم یکی از دوران‌های زیر را شناسایی و در چند سطر معرفی کنید: الف - دوران پیش از تاریخ ایران؛ ب - دوران ایلام و ماد؛ پ - دوران هخامنشیان؛ ت - دوران اشکانیان؛ ث - دوران ساسانیان.

پرسش‌های نمونه

- 1 ایرانیان تا دویست سال پیش چه درکی از تاریخ دوره باستان خود داشتند؟
- 2 چه عواملی شناخت تاریخی نسبت به ایران باستان را در دو قرن اخیر متحول کرده است؟
- 3 سه مورد از نتایج و دستاوردهای کاوش‌ها و تحقیقات جدید را درباره تاریخ ایران در عصر باستان توضیح دهید.
- 4 پنج مورد از منابع غیرنوشتاری تاریخ ایران در دوران پیش از اسلام را نام ببرید.
- 5 وضعیت تاریخ‌نگاری ایرانیان در دوران باستان را بررسی و تحلیل کنید.